

Bomen en struiken: nieuwe uitdagingen voor de florist

Beschouwingen naar aanleiding van de publicatie van B. Maes (red.) (2021), *Atlas wilde bomen en struiken*. 720 p. Woudrichem, Pictures Publishers. Hardcover, full colour, ISBN 9789492576385. Prijs: € 39,95.

Ivan HOSTE

Plantentuin Meise, Nieuwelaan 38, B-1860 Meise [ivan.hoste@plantentuinmeise.be]

ABSTRACT. – Trees and shrubs: new challenges for field botanists. The *Atlas wilde bomen en struiken*, published in 2021, is the result of years of prospecting in the Netherlands and Flanders. The study of ancient forest relics and ancient small landscape elements with autochthonous trees and shrubs is of great relevance both cultural-historically and ecologically. Identifying the trees and shrubs found in the wild and determining whether or not they are autochthonous requires new skills from the field botanist. The publication of works such as the *Atlas* poses a challenge for field botanists. A basic requirement to succeed is the availability of critical literature that allows a correct identification of subspecies, varieties, cultivars and hybrids, as well as establishing whether or not a population is autochthonous. A catch-up effort, aimed specifically at field botanists, is required to fill gaps in the existing literature.

RÉSUMÉ. – Arbres et arbustes : de nouveaux défis pour le botaniste de terrain. La publication en 2021 d'un *Atlas wilde bomen en struiken* est le résultat de nombreuses années de prospection aux Pays-Bas et en Flandre. L'étude des anciens noyaux forestiers et des petits éléments de paysage anciens abritant des arbres et des arbustes autochtones revêt une grande importance sur le plan tant culturel qu'écologique. Identifier les arbres et arbustes rencontrés à l'état sauvage ou spontané et déterminer s'ils sont ou non autochtones exige de nouvelles compétences de la part du botaniste. La publication d'ouvrages tels que l'*Atlas* pose un défi. Pour réussir, il est indispensable de disposer d'une documentation critique permettant de déterminer correctement les sous-espèces, les variétés, les cultivars et les hybrides, ainsi que l'évaluation de leur caractère autochtone. Il est donc indispensable que les lacunes de la littérature actuelle en ce domaine soient comblées, particulièrement pour les botanistes de terrain.

Inleiding: natuur en cultuur

Bomen bewaren niet zelden over een tijdsspanne van meerdere mensengeneraties de zichtbare sporen van wat ze hebben meegemaakt, inclusief de effecten van stormen en aanhoudende droogtes, hakken en snoeien, vraat door insecten en vee, enz. (Trouet 2020). Dat maakt bomen en bossen tot archieven voor de studie van het landschap en zijn menselijke en andere bewoners. De kennis die dit levend archief kan genereren is complementair met wat onderzoek van papieren bronnen of, voor het recentere verleden, gesprekken met levende getuigen oplevert. Vertrekend vanuit een klassieke vorming als historicus of eco-loog is een geïntegreerde interpretatie van wat elk van die sterk verschillende bronnen precies te vertellen heeft niet evident. Het vereist van de onderzoeker dat hij of zij de vertrouwde omgeving van de eigen discipline verlaat en een ruimer gamma aan bronnen bij het onderzoek betreft.

In Engeland ontwikkelde zich in de vorige eeuw een onderzoekstraditie die zich richtte op de historische eco-

logie van het cultuurlandschap. Historici zullen niet zelden refereren naar *The making of the English landscape* (Hoskins 1955) als wegbereider. Dit boek toonde aan dat in het huidige landschap relictten aanwezig zijn waar je een geschiedenis van eeuwen of zelfs millennia van menselijke beïnvloeding kan van aflezen. Een kwarteeuw later verwelkomden ecologen, ook in de Lage Landen, *Ancient woodland* (Rackham 1980) als een inspirerend voorbeeld voor hun onderzoek. Dat was een poging om de brug te slaan tussen plantenfysiologie en pollenanalyse “by giving a time-dimension to woodland ecology”, m.a.w. door bos-ecologie te verbinden met historisch onderzoek (Rackham 2003: xvi). Anders dan bij Hoskins, stonden bij Rackham niet de menselijke activiteiten en belangen centraal, maar wel de lotgevallen van bomen en bossen in een cultuurlandschap dat gaandeweg steeds minder ruimte is gaan laten voor sporen van de oorspronkelijke natuur en wildheid.

Het grote publiek maakte sindsdien kennis met deze historische ecologie via succesvolle publicaties als *Bossen van Vlaanderen* (Tack et al. 1993) en *Inheemse bomen*

en struiken in Nederland en Vlaanderen (Maes 2006). Een en ander genereerde ook discussie rond het thema ‘natuur en erfgoed’, onder meer in *Het landschap bewaard* van Michiel Purmer (2018), dat de rol van Natuurmonumenten als erfgoedbeheerder in Nederland beschrijft. In die stilaan gevestigde traditie is er nu dus ook *Atlas wilde bomen en struiken*, met als ondertitel *Landschappelijk groen in de provincies van Nederland en Vlaanderen* (Maes 2021), een dikke turf van 720 pagina’s, met honderden foto’s en kaarten (Fig. 1).

Het gebruik van de term ‘wild’ als synoniem voor ‘autochtoon’ in de titel van de *Atlas* is de aanleiding om in te gaan op de verwarring die dit vierletterwoord teweegbrengt. Verder wordt ingegaan op de moeilijkheden om de toenemende en gevarieerde productie en consumptie van taxonomische kennis op elkaar af te stemmen.

De regel om Nederlandse plantennamen met een hoofdletter te schrijven is hier, hoewel vaak bekritiseerd, meer dan ooit nuttig om aan te geven of een adjectief wel of niet onderdeel is van een plantennaam.

De *Atlas*: speuren naar relictten van oorspronkelijke wildheid

De *Atlas* bundelt de resultaten van jarenlang veldwerk van een bijna exclusief mannelijke groep van dertien onderzoekers: Piet Bremer, Otto Brinkkemper, Lucien Calle, Eric Cosyns, Emma van den Dool, Karel Leenders, René van Loon, Bert Maes, Bart Opstaele, Joan van der Velden, Ruut Wegman, Henk Woldring en Arnout Zwaenepoel. De leeswijzer beschrijft wat de auteurs voor ogen stond: “Waar deze zogenaamde oude boskernen en oude kleine land-

schapselementen met wilde bomen en struiken voorkomen en hoe ze zijn te herkennen, daarover gaat dit boek.” (p. 8) Voor alle duidelijkheid: hoe je die bomen en struiken correct determineert is geen hoofdthema in dit boek. In de eerste pagina’s worden ook begrippen als ‘wild’ en ‘inheems’ gedefinieerd – daar kom ik later op terug.

Het boek valt uiteen in twee delen. Het inleidende eerste deel (p. 13-129) geeft informatie over de kenmerken, de geschiedenis en het beheer van oude boskernen en kleine landschapselementen. Het eerste hoofdstuk schetst het belang van oude boskernen en concludeert dat oude bosgebieden, houtwallen en heggen, die eeuwenlang de mens van dienst zijn geweest, vandaag de status hebben van landschappelijk groen erfgoed. Beknopt is aangegeven hoe ‘wilde’ – d.w.z. autochtone! – bomen en struiken op het terrein kunnen herkend worden. Dat kan in de praktijk knap lastig uitvallen en is in de regel voorbehouden voor ervaren veldwerkers die diverse criteria combineren die betrekking hebben op de planten zelf en op hun directe omgeving. Daarna volgen historische hoofdstukken over landschap en bos doorheen de laatste 15.000 jaar, een regionale voorbeeldstudie van het Maas-Demer-Scheldegebied en een overzicht van verdrinken en opgegraven bomen en bossen in Nederland. Hoofdstukken over het belang van bomen en struiken voor insecten en over het praktische beheer van oude boskernen en kleine landschapselementen ronden het eerste deel af. De tekst over het beheer meandert wat tussen theorie en praktijk en licht beknopt het opstellen toe van stappenplannen voor het beheer van oude boskernen, gericht op behoud en versterking van de ‘wilde’ houtige gewassen enerzijds (punt 5) en het zichtbaar houden of maken van historische beheervormen anderzijds (punt 6).

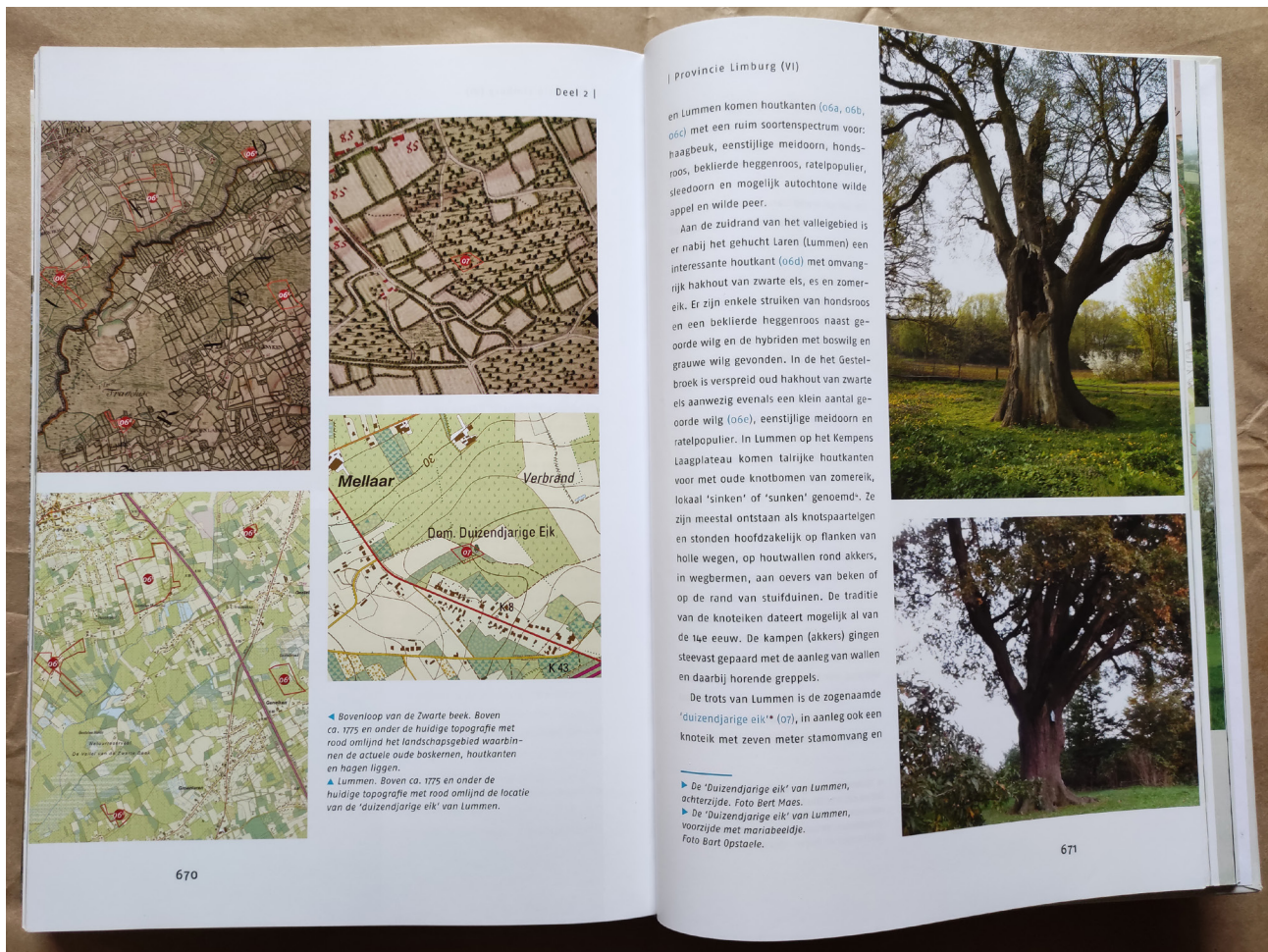
Het eigenlijke atlasgedeelte beslaat de pagina’s 131 tot 697 en biedt per provincie een overzicht van de oude boskernen en kleine landschapselementen. Voor elke provincie begint de beschrijving met een korte typering van de regionale deelgebieden, die helaas niet zijn ingetekend op de overzichtskaarten. Talrijke genummerde relictzones passeren de revue, telkens met vergelijkende kaartjes (oud versus recent), foto’s en doorgaans zeer summere teksten met historische en hedendaagse informatie (Fig. 2). Wat beklemtoond of behandeld wordt, verschilt enigszins van provincie tot provincie. Dat is een gevolg van het samenbrengen van bijdragen van een gevarieerde equipe van auteurs. Het oude kaartenmateriaal bestaat uit fragmenten van topografische kaarten van ca. 1850 (Nederland) en de Ferrariskaart van ca. 1775 (Vlaanderen).

Enkele bijlagen ronden de atlas af: een naamlijst van de inheemse bomen en struiken, een lijst van oudbosindicatoren (vaatplanten) in Nederland en Vlaanderen, een verklarende woordenlijst en een korte voorstelling van de 13 auteurs. De *Atlas* heeft geen index.

Op p. 720 staat in de lijst van instanties die de uitgave mogelijk maakten ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Het Ministerie van Onderwijs? Dan verwacht ik

Figuur 1. De belangstelling voor autochtone of ‘wilde’ bomen en struiken is recent in Nederland en Vlaanderen duidelijk toegenomen.

Figuur 2. Twee representatieve pagina's uit de Atlas wilde bomen en struiken, met kaarten, tekst en foto's van de zogenaamde Duizendjarige Eik van Lummen (Belgisch Limburg).

dat een corrector het manuscript kritisch heeft nagelezen met het oog op een keurig taalgebruik. Helaas! Perfectie is niet van deze wereld, ik weet het, maar een wat grotere inspanning om in de buurt te komen had ik toegejuicht.

Databank of bloemlezing?

De Atlas bevat een schat aan informatie, maar nadat ik het boek heb doorgenomen, weet ik niet goed voor wie of wat het nu eigenlijk bedoeld is. De vele foto's nodigen de lezer uit om op een andere manier te kijken naar bomen, houtkanten en hakhoutstoven. Soms staat op een foto een klein mensfiguurtje en dan proef je iets van de romantische aantrekkelijkheid van de veelal krom en grillig gegroeide, in een ver verleden gewortelde bomen en struiken. In de tekst laten woorden als 'imposant' of 'schilderachtig' vermoeden dat ook de onderzoekers tijdens hun veldwerk niet ongevoelig bleven voor dit aspect. De vervlechting van natuur en cultuur, zichtbaar in historische relictten, zoals eeuwenoude hakhoutstoven, vormt een voedingsbodem voor de groeiende belangstelling voor natuurbehoud, -herstel en -ontwikkeling, zeker in een continent waar wildernis en wildheid sinds lang nagenoeg compleet teruggedrongen zijn.

Wanneer ik in het boek concrete informatie wil terugvinden, leidt dat tot kleine frustraties. Van een atlas verwacht je dat hij vragen als 'Waar vind ik wat?' overzichtelijk beantwoordt. Dat valt hier tegen. Ondanks de vele kaarten, heeft het boek meer het karakter van een inventaris van wat de auteurs allemaal tijdens hun excursies hebben waargenomen dan een atlas. Wie verspreidingskaarten verwacht van de wilde populaties van inheemse bomen en struiken in Nederland en Vlaanderen, blijft op zijn honger zitten. Er is niet gepoogd een synthese te brengen van al het verzamelde materiaal. Het boek heeft geen index van plantennamen en dat is vervelend, maar wellicht verklaarbaar: de tekst staat, hoewel variërend van provincie tot provincie, globaal genomen bol van de opgesomde namen van bomen en struiken, waardoor het aantal verwijzingen in de index voor tal van soorten erg hoog zou uitvallen. Naast de foto's en uittreksels van topografische kaarten blijft in het boek relatief weinig ruimte over voor tekst, waardoor de geboden informatie per beschreven item mager uitvalt. Dat niet elk nummer op de provinciekaarten aan bod komt in de tekst, dat de leesbaarheid van nummers met een extra letteraanduiding op de kaarten te wensen over laat en dat in de tekst de

nummering niet altijd gevolgd wordt, hindert het vlotte gebruik van het boek.

De verspreide gegevens met betrekking tot een soort terugvinden, is ondoenbaar. Aanbeland op p. 720 realiseerde ik me dat Gaspeldoorn (*Ulex europaeus*) in het boek diverse keren is vermeld, met wisselende informatie over het lokaal al dan niet wilde karakter van de populaties. Die snippertjes informatie vlot terugvinden lukt in dit gedrukte boek zonder zoekfunctie niet. Het is een van de redenen waarom ik me afvraag waarom dit project in de huidige tijd nog de vorm van een papieren product heeft gekregen. In de eerste pagina's wordt verwezen naar digitale publicaties, maar die zijn hier buiten beschouwing gelaten. Het boek biedt informatie over een erg groot aantal gebieden, maar uiteindelijk gaat dat sterk ten koste van de diepgang. Per locatie bestaat de informatie vaak uit weinig meer dan een opsomming van enkele interessante soorten. Een website lijkt me meer aangewezen om dit soort data overzichtelijker, vollediger en vlotter raadpleegbaar te presenteren: de makers kunnen er beter hun rijke documentatie in kwijt en de gebruiker heeft veel meer mogelijkheden om gericht te zoeken naar wat hem of haar boeit. De *Atlas* als een meerdelige boekenreeks is geen evident alternatief: welke uitgever durft immers zoiets aan?

Het interpreteren van kaartbeelden

De oude kaarten vergelijken met de recente kaarten, jammer genoeg allemaal zonder schaal aanduiding, laten de auteurs in de regel over aan de lezer. Die krijgt telkens weer varianten van het standaard bijschrift voorgeschoteld. Hier zijn mooie kansen onbenut gelaten. De auteurs gaan niet in op de problematiek van het gebruik van oude kaarten, zoals de interpretatie van de verschillende conventionele tekens en kleuren. Dit had aanleiding kunnen geven tot een cultuurhistorische interpretatie op basis van een kritische confrontatie van de overgeleverde geschreven en cartografische bronnen met de vandaag in het landschap aanwezige artefacten. Die combinatie van gebruikte bronnen is nu net een aspect dat de historische ecologie methodologisch vernieuwend en uitdagend maakt! Hoe interpreterden de opnemers van de Ferriskaart bijvoorbeeld de wastines, met hun vage grenzen tussen bos en heide? En hoe overleefden wilde bomen en struiken in dit veranderend landschap en slaagden ze erin soms eeuwenoud te worden?

Bij meerdere oude kaartjes van duin- en heidegebieden rijst bij mij onwillekeurig de vraag hoe je je concreet de voorgeschiedenis van de vandaag aanwezige houtige gewassen moet voorstellen. Op dit soort heel concrete, moeilijke vragen over de continuïteit van wilde bomen en struiken in het landschap door de eeuwen heen gaat het boek nauwelijks in. Dat die historische dimensie onderbelicht blijft is, rekening houdend met de expertise en achtergrond van de verschillende auteurs, begrijpelijk en onderstreept hoe groot de uitdaging van multidisciplinair onderzoek in de praktijk is.

Nederlandse namen: hulp of struikelsteen?

Het nut van Nederlandse plantennamen staat buiten kijf (Hoste 2021). Aan het optimale gebruik ervan zijn echter voorwaarden verbonden: de namen moeten helder en eenduidig zijn en bij voorkeur stabiel doorheen de tijd. Op dat punt roept deze *Atlas* vragen op.

Twee in de *Atlas* vermelde namen zijn Norgerholtmuur (p. 205-206) en Smalbladige bereklauw [sic: berenklauw] (p. 527). Waaraan die bijzonderheden (?) hun vermelding in het boek danken, is niet duidelijk. Bedenklijker is dat die beide namen als middel voor een heldere communicatie tekortschieten. De eerste is onvindbaar in de Naamlijst van de Nederlandse Vaatplanten (<https://www.verspreidingsatlas.nl/soortenlijst/vaatplanten>), in de *Nouvelle Flore* (Lambinon & Verloove 2012) en *Heukels' Flora* (Duistermaat 2020), en op Waarnemingen.be en Waarneming.nl. Gelukkig helpt Google een handje: de zoekterm Norgerholtmuur levert me op 8 oktober 2021 nul (!) hits op, maar Google is slim en geeft me spontaan 7.820.000 resultaten voor 'Norgerholt muur' (twee woorden). Zo kom ik na enkele kliks aan de weet dat de naam slaat op een ondersoort van Bosmuur die alleen bekend zou zijn van het Norgerholt in Norg (Drenthe): *Stellaria nemorum* subsp. *montana*. Maar wat blijkt? Die naam staat in de lijst van oudbosindicatoren in de *Atlas* (p. 709), met als toegevoegde Nederlandse naam 'Bosmuur subsp. *montana*' (naast 'Bosmuur' voor *S. nemorum*). Met behulp van de wetenschappelijke naam en de *Nouvelle Flore* leer ik dat subsp. *montana* ook in de Ardennen voorkomt.

Met Smalbladige bere(n)klauw heb ik minder geluk. Nul resultaten op Google en de zoekmachine reikt geen slim alternatief aan. Ik vind de naam evenmin in de zonet opgesomde standaard hulpmiddelen voor de Belgische en/of Nederlandse florist en beland in de mist. Vermoedelijk verwijst Smalbladige berenklauw naar een taxonomisch weinig relevante vorm van de Gewone berenklauw (*Heracleum sphondylium*), een soort waarvan de bladeren een grote variatie vertonen.

Deze voorbeelden illustreren de nadelen van het losjes verzinnen van nieuwe Nederlandse namen als laagdrempelig alternatief voor 'moeilijke' wetenschappelijke namen. Daar heeft niemand baat bij. Ook het wijzigen van bestaande namen gebeurt best niet lichtzinnig. Enkele in de *Atlas* doorgevoerde naamwijzigingen illustreren dit.

Goede communicatie vereist heldere begrippen

Het gebruik van het woord 'wilde' in de titel van de *Atlas wilde bomen en struiken* is niet vanzelfsprekend. Vermoedelijk was dat een bewuste keuze, bedoeld om de term 'autochtoon' te vermijden. Maar was het een goede keuze? Voor ik op die vraag inga, citeer ik integraal de kadertekst op p. 11:

“Wild of autochtoon, inheems en spontaan.

Met inheems of indigeen wordt die boom- en struiksoort aangeduid die thuishoort in het natuurlijk verspreidingsgebied van die soort.

Met wild of autochtoon wordt die boom of struik bedoeld die zich sinds de vestiging na de ijstijd ter plekke natuurlijk heeft verjongd, of door mensen is geplant, gestekt of gezaaid met strikt lokaal autochtoon plantmateriaal. Ook de term oorspronkelijk inheems wordt hiervoor wel gebruikt.

Verwarrend is dat in Nederland en Vlaanderen veel inheemse soorten worden aangevoerd vanuit andere floraregio's en klimaatzones, zoals de Balkan, de zogenaamde lagelonenlanden. Deze zijn dan wel inheems maar niet wild of autochtoon. [Opm. IH. – Gelet op het thema van het boek, verdiende dit een meer precieze formulering, bv.: “Verwarrend is dat in Nederland en Vlaanderen veel *materiaal van* inheemse soorten wordt aangevoerd vanuit andere floraregio's en klimaatzones, (...). Dit *materiaal behoort dan wel tot bij ons inheemse soorten*, maar is niet wild of autochtoon.”]

Wild wordt ook gemakkelijk verward met spontaan. Spontane uitzaai van planten duidt niet op hun wilde oorsprong. Ook Amerikaanse eiken bijvoorbeeld zaaien spontaan uit. Bij spontane vestiging van inheemse flora is niet altijd zichtbaar dan wel na te gaan of het om wilde afstammelingen gaat.”

Het vocabularium van plantkundigen is niet altijd even helder en precies, en sommige termen worden niet door alle auteurs identiek gedefinieerd en gebruikt. Dat vindt onder meer zijn oorsprong in de moeilijkheid om met de nodige nuances de invloed van menselijk handelen op de verspreiding, de genetische en morfologische variatie en de taxonomische eigenheid van taxa en populaties in tijd en ruimte te beschrijven. Dat naast de klassieke botanische nomenclatuur ook een International Code of Nomenclature for Cultivated Plants is ontstaan, is een illustratie van de ernst van die moeilijkheden. De geschiedenis van de natuur in West-Europa, en van bomen en struiken in het bijzonder, is complex. Dat heeft de auteurs van de *Atlas* niet afschrikt, integendeel. Ze kozen ‘wilde’ of ‘oorspronkelijk inheemse’ bomen en struiken als het centrale thema van het boek. Dat verhaal vertellen vereist heldere en goed gedefinieerde begrippen.

De inhoud van het begrip ‘wild’, zoals gebruikt in de *Atlas*, strookt niet met de definitie in *Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal* (editie 14, 2005). Dat is niet zonder gevolgen. Botanici of floristen die hun kennis willen delen met een ruimer publiek van geïnteresseerden, moeten beseffen dat er problemen kunnen ontstaan wanneer de definitie van sommige woorden die ze gebruiken afwijkt van wat *Van Dale* beschrijft op basis van de dagelijkse omgangstaal van de modale Nederlander en Vlaming.

Het begint er al mee dat *Van Dale* inheems beschouwt als een synoniem voor autochtoon. Dat de *Atlas* die laatste term strikter definieert, hoeft geen probleem te zijn. Van een soort – of, iets preciezer, een taxon – kan je zeggen dat ze wel of niet inheems is. Ken je aan het woord autochtoon – of ‘wild’ in de terminologie van de *Atlas*-auteurs – een engere betekenis toe, dan kan je daarmee niet ver-

edelde – maar eventueel wel aangeplante of gekweekte – populaties of individuele exemplaren aanduiden van een inheems taxon met een welbepaalde lokale historiek. Autochtone bomen en struiken hebben een ‘stamboom’ die strikt lokaal ver teruggaat in de tijd, zonder bewuste of onbewuste aanvoer van zaai- of plantgoed van buitenaf door de mens. Hierbij dient aangestipt dat ‘van buitenaf’ vaag is en vatbaar voor interpretatie. Zo valt een grote ‘ecologische afstand’ – bv. autochtone populaties van een soort in een vallei versus populaties van diezelfde soort op een nabije bergkam – niet noodzakelijk samen met een grote fysieke afstand.

Gebruik je, omdat het woord prettiger klinkt, ‘wild’ in plaats van ‘autochtoon’ (*sensu de Atlas*), dan botst dat met een diep gewortelde traditie in het taalgebruik, die *Van Dale* weergeeft onder het lemma ‘wild’, namelijk: “zoals voorkomend in de natuur, in de natuurstaat [...]; (van planten) niet veredeld: *wilde rozen*, (ook) rozen van een wilde soort in gekweekte staat, m.n. als onderstam; *een wilde appelboom*; (ook in soortnamen van planten) *wilde averuit, wilde bertram*;...”

In de Belgische en Nederlandse Flora (resp. Lambinon & Verloove 2012 en Duistermaat 2020) is het onderdeel ‘wild’ in de Nederlandse plantennamen een deel van de naam van een taxon, los van waar of in welke omstandigheden een vertegenwoordiger van dat taxon groeit. Inhoudelijk komt het overeen met de omschrijving ‘niet veredeld’ in *Van Dale*. Wel of niet binnen het natuurlijke areaal, gekweekt of ‘in het wild’, autochtoon of opgekomen uit ingevoerd zaaigoed: het doet er niet toe. Groeit in een tuintje aan de kust ‘echte’ Wilde narcis, ooit meegebracht van de andere kant van het land, dan blijft Wilde narcis de correcte naam voor die planten, maar autochtoon – of ‘wild’ *sensu de Atlas* – zijn ze niet, ook niet nadat ze in de tuin jarenlang spontaan hun gangetje zijn gegaan of als tuinvlieder buiten de tuin een plekje hebben veroverd.

De *Atlas* maakt niet altijd goed het onderscheid tussen de categorieën ‘soort’ of ‘taxon’ (afgeleid van het Engels *taxonomic group*, m.a.w.: een taxonomisch begrip) en ‘populatie’ (al dan niet autochtoon). Dit, in combinatie met de afwijkende betekenis van de term ‘wild’, geeft aanleiding tot onnodige verwarring. Dat blijkt al meteen uit de leeswijzer (p. 9-10): “Standaard worden [in de *Atlas*] de Nederlandse namen van bomen en struiken gebruikt. Voor enkele soorten waarvoor geen Nederlandse namen bestaan zijn voorlopige namen gehanteerd die merendeels al in de praktijk worden gebruikt, zoals wilde kruisbes, wilde mispel, grootvruchtige meidoorn.” Hoezo? In de naamlijst (p. 702) staat ‘wilde kruisbes’ als Nederlandse naam voor *Ribes uva-crispa*. Die aangepaste naam is nergens voor nodig: *Ribes uva-crispa* heeft immers al een Nederlandse en op grote schaal gebruikte, perfect valabele en eenduidige naam, namelijk Kruisbes. De standaardflora's (Lambinon & Verloove 2012, Duistermaat 2020) onderscheiden binnen *R. uva-crispa* geen taxa van lagere rang. Mocht dit wel het geval zijn, dan zou Wilde kruisbes – met hoofdletter! – als Nederlandse naam

prima zijn voor de ondersoort of variëteit die de oorspronkelijke, in het wild voorkomende, niet veredelde planten omvat. Een autochtone populatie zou je dan kunnen omschrijven als ‘autochtone Kruisbes’ of ‘autochtone Wilde kruisbes’ – dit laatste op voorwaarde dat Wilde kruisbes de geaccepteerde naam zou zijn voor een taxon van lagere rang. Gebruik je geen hoofdletters en stel je ‘wild’ gelijk aan autochtoon, dan creëer je chaos. Hoofdletters kunnen nuttig zijn om duidelijkheid te scheppen, maar in de gesproken taal heb je er weinig aan. Conclusie? Vermijd ten allen tijde de term ‘wild’ om er de autochtone status van een populatie mee aan te geven. Reeds langer bestaande plantennamen met ‘wild’ als onderdeel van de Nederlandse naam blijven omwille van traditie en continuïteit bij voorkeur behouden. Voor alle duidelijkheid: alleen taxonomische eenheden (zoals genus, soort of ondersoort) krijgen voor gebruik door veldbotanici eventueel een Nederlandse naam.

Vergelijkbaar met ‘wilde kruisbes’ zijn de in de *Atlas* voorgestelde gewijzigde namen ‘wilde hazelaar’ (*Corylus avellana*), ‘wilde mispel’ (*Mespilus germanica*) en ‘wilde zwarte bes’ (*Ribes nigrum*). Voor de taxa van het genus *Malus* (Appel) stelt de *Atlas* geen wijzigingen voor, maar door de gelijkstelling van ‘wild’ met autochtoon wordt een al bestaande verwarring alleen maar een stuk groter gemaakt. De soort *Malus sylvestris* heeft in de Belgische Flora in de meest recente Franse en Nederlandse edities (resp. Lambinon & Verloove 2012 en Lambinon *et al.* 1998) geen Nederlandse naam. Dit is voorbehouden voor de ondersoorten: Eetappel voor het gekweekte en geregeld verwilderd aangetroffen taxon (subsp. *mitis*); Wilde appel voor de in grote delen van Europa, inclusief België, inheemse subsp. *sylvestris*. De naam Wilde appel vind je niet in de recentste editie van *Heukels’ Flora* (Duistermaat 2020), maar wel Appel voor *Malus sylvestris* en Eetappel voor de gekweekte appel, die beschouwd wordt als een kruising (*M. ×domestica*). Die Nederlandse namen staan overigens alle drie in de standaardlijst van de Nederlandse vaatplanten (<https://www.verspreidingsatlas.nl/soortenlijst/vaatplanten>): Appel voor *Malus sylvestris* (in Nederland), Wilde appel voor *M. sylvestris* s.s. (excl. subsp. *mitis*; in België) en Eetappel voor *M. ×domestica*. (Naar welke standaardlijst de *Atlas* op p. 700 verwijst zal, bij gebrek aan precieze referentie, overigens niet voor elke lezer duidelijk zijn.) Volg je de terminologie en de schrijfwijze zonder hoofdletters van de *Atlas* om te verwijzen naar autochtone exemplaren van de inheemse Appel/Wilde appel, dan dreigt het warrig te worden, met als resultaat bijvoorbeeld de weinig fraaie omschrijving “echte wilde appel” op p. 627 van de *Atlas*. Dan is ‘autochtone Appel’ of ‘autochtone Wilde appel’ helderder.

Tot slot nog één puntje om bij stil te staan. In de leeswijzer staat dat de vermelding van soorten in de tekst altijd de wilde (= autochtone) houtige flora betreft; worden niet-wilde bomen en struiken of exoten vermeld, dan is dat altijd aangegeven. Ik illustreer mijn twijfel hieromtrent met twee willekeurig gekozen voorbeelden. Op p. 535-36 is

sprake van een ‘enorme’ uitbreiding in de laatste decennia van Hulst (*Ilex aquifolium*) in het Vijlenerbosch in Nederlands Limburg. Wat verklaart die huidige dynamiek? Betreft het hier wel degelijk autochtone populaties of zijn er misschien ook verwilderende cultuurplanten bij betrokken? Dezelfde vraag rijst bij de huidige rijkdom aan rozen in de West-Vlaamse duinen, waar pas vanaf de Tweede Wereldoorlog “stelselmatig meer struweel met kalkminnende struiken en bomen” tot ontwikkeling is gekomen (p. 544). Vandaar een open vraag: kenden de auteurs het label autochtoon soms te gemakkelijk toe of werd de in de leeswijzer geformuleerde regel niet consequent gevolgd?

Nieuwe horizonten in de floristiek: voorbij de soort

Veel floristen zijn al best tevreden wanneer ze een plant tot de rang van soort kunnen determineren. Uit ervaring weten ze dat determineren tot de rang van ondersoort of variëteit vaak lastiger is, om nog te zwijgen van het correct benoemen van hybriden of cultivars. Die laatste zijn in de standaardflora’s doorgaans stiefmoederlijk behandeld, bijvoorbeeld alleen met vermelding van een paar diagnostische kenmerken in een opmerking. Komt meer informatie beschikbaar, zoals met de publicatie van de *Hybrid Flora of the British Isles* (Stace *et al.* 2015), dan spoort dat floristen aan om bij te dragen aan het verdiepen van de kennis van de flora.

Ook het groeiende aantal publicaties over autochtone houtige gewassen kan floristen alert maken voor die specifieke groep. Willen ze bijdragen aan het in kaart brengen van de wilde flora, dan moeten ze bij het strepen altijd mee in overweging nemen of een gevonden plant al dan niet spontaan aanwezig is in het geïnventariseerde gebied. Of ze behoort tot een inheemse soort of niet, heeft bij die afweging in principe in eerste instantie weinig belang. Wordt vervolgens de vraag gesteld naar het al dan niet autochtone karakter van een populatie, dan wordt het dikwijls een stuk moeilijker. Betreft het een inheemse soort, zoals Hulst (*Ilex aquifolium*)? Zo ja, is de plant misschien een van de vele bekende cultivars, bijvoorbeeld met gepanacheerd blad? Is het wel degelijk *I. aquifolium*? Een andere mogelijkheid is immers de veel aangeplante en verwilderde kruising *I. ×altaclerensis* (*I. aquifolium* × *perado*), die op haar beurt terugkruist met *I. aquifolium* (meded. A. Ronse, okt. 2021). Pas nadat dit uitgeklaard is, heeft het eventueel zin om te proberen de autochtone status te bepalen, rekening houdend met de omgeving waar de planten groeien en hun morfologische kenmerken. Soms, maar lang niet altijd, verschilt autochtoon materiaal van een boom of struik duidelijk van niet autochtoon materiaal. Zie bijvoorbeeld de foto’s in de *Atlas* (p. 16) die het verschil in bladvorm illustreren bij autochtone exemplaren van Gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*) bij ons en in Zuid-Europa.

Dat autochtone bomen en struiken veldfloristen gelijktijdig in toenemende mate boeien én het leven moeilijk maken, berust op een niet altijd voldoende erkende realiteit: met het voortschrijdende ingrijpen van de mens in de

natuur – waarbij de mens hier voor de eenvoud buiten de natuur is geplaatst... – zijn door de verweving van natuur en cultuur complexe puzzels ontstaan met allerlei combinaties van wild, gekweekt, inheems, niet inheems, autochtoon en allochtoon materiaal. De initiële natuurlijke verspreidingspatronen van tal van planten – soorten, maar net zo goed taxa van lagere rang – zijn grondig gewijzigd, soms gewild (bv. veel tuinplanten), soms ongewild (bv. onkruidsoorten). De mens heeft bovendien de natuurlijke vormenrijkdom uitgebreid met ontelbare cultivars. En ondertussen hebben spontane natuurlijke processen, zoals zaadverspreiding door bessenetende vogels of de wind, tot gevolg dat tussen ‘oorspronkelijk wild’ en ‘gekweekt’ ook een categorie ‘verwilderd’ is ontstaan. Dit soort ‘natuur-en-cultuur’-verhalen van een flora in beweging beperkt zich niet tot het recente verleden en tot bomen en struiken. Zo bracht bijvoorbeeld de neolithische landbouwrevolutie duizenden jaren geleden al een exodus op gang van akkeronkruiden vanuit het Nabije Oosten richting West-Europa en, later, naar andere continenten.

Het klinkt tegenstrijdig, maar soms heb ik de indruk dat de drang om autochtoon te onderscheiden van niet-autochtoon een ontkenning inhoudt van de complexiteit van het geleidelijk tot stand gekomen natuurhistorische en cultuurhistorische weefsel, alsof de schering en inslag ervan – natuur en cultuur – onvoldoende als een geïntegreerd geheel naar waarde wordt geschat. Laat de complexe werkelijkheid wel toe om altijd heel precies de taxonomische identiteit en cultuurhistorische status van een in het wild voorkomende plant te bepalen? Hoeveel onzekerheid is toegestaan? Aangenomen dat het mogelijk is om de identiteit en status correct vast te stellen, wat is die informatie dan waard in tijden van *global warming* en verschuivende areaalgrenzen? Wat vandaag een optimaal aan de omgeving aangepaste autochtone populatie is, zal steeds vaker morgen een ecologisch onaangepaste en gedoemde relictpopulatie blijken te zijn. Dit alles is geen pleidooi om niet te proberen populaties van autochtone bomen en struiken te herkennen en in kaart te brengen, integendeel. Het vergroot ons inzicht in de ontwikkeling gisteren, vandaag en morgen van de cultuurlandschappen waarin de wilde flora in West-Europa verweven is. Boeiend, maar lang niet altijd eenvoudig, niet voor de florist en niet voor de beheerders van onze cultuurlandschappen.

De onmogelijke spreidstand van de floristiek

Een zeer gevarieerd publiek heeft vandaag een grote belangstelling voor flora en fauna. Aan het ene uiteinde van het spectrum situeren zich de wetenschappers – saaie pieten die moeilijke wetenschappelijke namen gebruiken – en aan het andere uiteinde de natuurgenieters die graag iets bijleren over planten en die de Nederlandse plantennamen zorgeloos gebruiken, zonder veel taxonomische of nomenclatorische beslommeringen. Ergens tussen die uitersten bevinden zich de strepers en veldfloristen, sommigen eerder aanleunend bij de wetenschappers, anderen bij de geïnteresseerde wandelaars. Auteurs en uitgevers

kunnen alleen maar producten aanbieden die qua inhoud en presentatie op maat gesneden zijn van een segment van die markt van floraliefhebbers. Sommige segmenten worden duidelijk meer verwaarloosd dan andere, met hiaten in het totale aanbod tot gevolg. Daar kunnen ongemakken of problemen uit voortvloeien, bijvoorbeeld wanneer in het kader van wetenschappelijk en/of beleidsondersteunend onderzoek de hulp wordt ingeroepen van een zo groot mogelijke schare van burgerwetenschappers. Dan is het, om de foutenmarge in de data zo klein mogelijk te houden, van groot belang dat de deelnemers kunnen beschikken over goede werkinstrumenten, inclusief literatuur.

Het is misschien een klein detail, maar toch: bestaat voor een categorie, bv. een ondersoort van een plant, een Nederlandse naam, dan wekt dat gemakkelijker de indruk dat het wel meevalt om die ondersoort te herkennen. Een voorbeeld is de ‘Bosaalbes’. De *Atlas* gebruikt die naam voor het oorspronkelijk wilde, niet veredelde taxon *Ribes rubrum* subsp. *rubrum*. In de standaardlijst heeft alleen *R. rubrum* een Nederlandse naam (Aalbes) en niet de variëteiten *domesticum* en *rubrum*. Het onderscheiden van de variëteiten of ondersoorten – waarbij de florist er rekening mee moet houden dat gekweekte vormen door vogels verspreid worden en verwilderen – is een opgave waar het gros van de floristen voor past. Om het nog wat complexer te maken stipt Duistermaat (2020) aan dat de cultuurplanten behoren tot de soort *R. rubrum* ofwel ontstaan zijn door kruising met *R. spicatum* of andere *Ribes*-soorten. Heeft het dan zin om – wellicht ongewild! – door het invoeren van de naam Bosaalbes de indruk te wekken dat het op naam brengen van het wilde taxon niet zo moeilijk is? Anders geformuleerd: hoeveel floristen kunnen de naam Bosaalbes correct toepassen? Met de naam Aalbes zit je een stuk veiliger, zeker indien ruim geïnterpreteerd, inclusief de gekweekte taxa van hybride oorsprong.

Ik ervaar in het huidige literatuuraanbod een onevenwicht. Boeken als de *Atlas wilde bomen en struiken* bieden de florist informatie over planten met een gevarieerde cultuurhistorische achtergrond. Twijfel en onzekerheid ontwijkend of minimaliserend, beschrijven ze hoe een combinatie van kleine morfologische verschillen en kenmerken van de omgeving van de groeiplaats ingewijden toelaat om de precieze identiteit van een boom of struik te bepalen en zo het verhaal erachter te reconstrueren. Maar daar wringt het schoentje en ligt een bron van frustratie: dikwijls laat de literatuur waarover de modale florist gemakkelijk kan beschikken niet toe om de subtiele onderscheidende morfologische verschillen te herkennen. Ook in het eerder verschenen boek *Inheemse bomen en struiken in Nederland en Vlaanderen* (Maes 2006), dat inhoudelijk complementair is met de *Atlas*, is het luik determinatie niet altijd voldoende gestoffeerd om de florist het nodige houvast te bieden.

Het herkennen van autochtone bomen en struiken is geen thema in de Nederlandse en Belgische standaardflora's. Wie autochtone populaties wil onderscheiden van aangeplante of verwilderde cultuurtaxa of van ingevoerd

materiaal van niet-autochtone oorsprong van dezelfde soort, blijft met die werken op zijn of haar honger zitten. Voor bruikbare literatuur is de florist vooral aangewezen op artikels in academische tijdschriften en grijze rapporten. Het is echter duidelijk dat heel wat vragen nog geen bevredigend antwoord hebben gekregen, wat een goede reden is om de nodige terughoudendheid in acht te nemen bij het determineren. Soms biedt recent moleculair onderzoek heldere antwoorden, maar dat betekent niet dat het probleem daarmee ook voor de veldbotanicus opgelost is. Een weg zoekend in de literatuur, zal hij of zij zich misschien vertwijfeld afvragen of de experts in hun publicaties voor een breder publiek soms niet te gemakkelijk de indruk wekken dat het allemaal wel degelijk doenbaar is i.p.v. twijfel en hiaten in de kennis tot een onderdeel van hun verhalen te maken. Wetenschap is een bezigheid vol onzekerheden en dat blijft in de vulgariserende literatuur niet zelden onderbelicht.

Streeft de academische wereld in de toekomst een optimale samenwerking na met floristen en botanisch actieve burgerwetenschappers, dan is het essentieel dat dit botanische middenveld beschikt over ‘floristische vakliteratuur’, d.w.z. betrouwbare literatuur die steunt op de resultaten van wetenschappelijk onderzoek en die op adequate wijze de mogelijkheden – én de limieten! – voor het op naam brengen van kritische taxa beschrijft. Een tijdschrift als *Dumortiera* zou daarin een voortrekkersrol kunnen spelen.

Conclusie

De *Atlas wilde bomen en struiken* is één lang pleidooi voor meer respect voor de erfgoedwaarde van kleine landschapselementen en in het bijzonder de autochtone bomen en struiken die ze herbergen. Talrijke foto’s van oude alleenstaande bomen, sinds mensenheugenis niet meer geknotte bomen of hakhoutstoven roepen beelden op van oorspronkelijke wildheid doorspekt met eeuwen van menselijk bemoeienis. Ze getuigen van een economische realiteit die niet langer bestaat, maar die zichtbaar blijft in het cultuurpatrimonium van levende bomen en struiken.

In de *Atlas* staan de structuur en kenmerken van de oude boskernen en kleine landschapselementen met ‘wilde’ – autochtone! – bomen en struiken centraal, niet het herkennen van de houtige gewassen die erin voorkomen. Dat laatste zullen veel floristen in het boek missen, te meer omdat dergelijke lectuur hen zal stimuleren om taxa van lagere rang, hybriden en cultivars correct proberen te benoemen, net zo goed als de autochtone of niet-autochtone status van populaties. De gebruikte termen zijn in de leeswijzer precies gedefinieerd, maar het valt te betwijfelen of de auteurs zich altijd aan die definities hebben gehouden. Bovendien is het vervangen van de term autochtoon door wild een bron van verwarring. Dat alles hypothekeert de helderheid van het betoog. Soms speelt het ook de auteurs parten. In een boek dat het gebruik van wetenschappelijke namen schuwt, is het des te meer jammer dat de naamlijst van inheemse bomen en struiken (p. 700-705) door een

combinatie van slordigheden en bewuste keuzes onnodige afwijkingen vertoont ten opzichte van de Nederlandse standaardlijst.

De *Atlas wilde bomen en struiken* is een mooi boek dat, onder meer door de fraaie foto’s, eerder een publiek van onder meer wandelaars en landschapshistorici en -ecologen zal aanspreken dan de florist die op zoek is naar literatuur die de morfologische variatie en taxonomie van houtige gewassen in de Lage Landen toelicht. Zijn of haar ambitie is om de ‘in het wild’ groeiende bomen en struiken, inclusief verwilderde cultivars en uit verre oorden aangevoerd plantgoed, correct op naam te brengen. Verspreide publicaties bieden informatie over tal van soorten of genera, maar de literatuur vertoont aanzienlijke leemten. Raken die ooit allemaal gevuld? En waar liggen vandaag de grenzen van het determineerbare?

Dankwoord. – Met dank aan Leni Duistermaat (Naturalis Biodiversity Center, Leiden) voor het kritisch nalezen van het manuscript.

Literatuur

- Duistermaat H. (2020) – Heukels’ Flora van Nederland. 24ste druk. Groningen/Utrecht, Noordhoff Uitgevers.
- Hoskins W.G. (1955) – The making of the English landscape. London, Hodder & Stoughton.
- Hoste I. (2021) – Over planten en hun naam: wetenschappelijke namen, volksnamen, Nederlandse namen. *Dumortiera* 117: 40-52.
- Lambinon J., De Langhe J.-E., Delvosalle L. & Duvigneaud J. (1998) – Flora van België, het Groothertogdom Luxemburg, Noord-Frankrijk en de aangrenzende gebieden. Derde druk. Meise, Nationale Plantentuin van België.
- Lambinon J. & Verloove F. (2012) – Nouvelle Flore de la Belgique, du Grand-Duché de Luxembourg, du Nord de la France et des Régions voisines. Sixième édition. Meise, Jardin botanique national de Belgique.
- Maes B. (red.) (2006) – Inheemse bomen en struiken in Nederland en Vlaanderen. Herkenning, verspreiding, geschiedenis en gebruik. Amsterdam, Boom.
- Maes B. (red.) (2021) – Atlas wilde bomen en struiken. Landschappelijk groen erfgoed in de provincies van Nederland en Vlaanderen. Woudrichem, Pictures Publishers.
- Purmer M. (2018) – Het landschap bewaard. Natuur en erfgoed bij Natuurmonumenten. Hilversum, Uitgeverij Verloren.
- Rackham O. (1980) – Ancient woodland. Its history, vegetation and uses in England. London, E. Arnold.
- Rackham O. (2003) – Ancient woodland. Its history, vegetation and uses in England. New edition. Dalbeattie, Castlepoint Press.
- Stace C.A., Preston C.D. & Pearman D.A. (2015) – Hybrid flora of the British Isles. Bristol, Botanical Society of Britain and Ireland.
- Tack G., Van den Bremt P. & Hermy M. (1993) – Bossen van Vlaanderen. Een historische ecologie. Leuven, Davidsfonds.
- Trouet V. (2020) – Wat bomen ons vertellen. Een geschiedenis van de wereld in jaarringen. Tiel, Lannoo.